

PAPER DETAILS

TITLE: "İslâm Düşüncesinde Vahyin Kapsamı" Üzerine Bir Değerlendirme

AUTHORS: Mikail İPEK

PAGES: 137-156

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1279574>

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم اهل للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN :2564 -7903 Yıl/Year :3 - Sonbahar /Spring 2020 - Sayı / Issue :6

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 3 – Sonbahar / Spring 2020 – Sayı / Issue: 6

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

Araştırma Makaleleri / Article

“İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE VAHYİN KAPSAMI” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mikail İpek*

Geliş Tarihi : 08 Eylül 2020

Kabul Tarihi :05 Ekim 2020

Öz:

Vahiy, Allah'ın peygamberlere, diğer insanlara tebliğ etmek üzere gönderdiği mesajlar ve bu mesajların gönderiliş şeklidir. Çalışma alanı inanç olan Kelâm ilminde vahiy konusu çoğunlukla nübüvvet ve ilâhî kitaplar bahsinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Allah'ın Hz Peygamber'e Kur'an dışında vahiy gönderip göndermediği meselesi özellikle İslâm mütekellimleri tarafından tarih boyunca tartışılmıştır. Bazı İslâm âlimleri Kur'an dışında vahyi mümkün görürken, bazıları ise bunun aksini savunmuştur. Kur'an dışı vahyi mümkün kabul edenler, Hz Peygamber'in bazı söz ve davranışlarının vahiy kökenli olabileceğini öne sürmüştür. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bu konuya ilişkin birçok argüman mevcuttur. Bu konuda genel geçer bir fikre sahip olmak oldukça zor olsa da mevcut bazı paradigmalardan yola çıkarak yorum yapmak mümkündür. Kanaatimizce bu meseleyi açıklığa kavuşturmak için sünneti iki açıdan incelemekte fayda vardır. Bunlardan birincisi teşrî sünnettir. Dinî hükümler ile ilgili söz ve uygulamalar bu cihettendir. Diğer ise ictimâî sünnet'tir ki bunda daha çok sosyal hayata ilişkin söz ve uygulamalar söz konusudur. Teşrî sünnet, vahiy kökenli olarak kabul edilirken, tüm boyutlarıyla ictimâî sünnet için bunu söylemek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Vahiy, Kur'an-ı Kerim, Sünnet, Hadis, Şerî', İctimâî

AN ASSESSMENT ON THE SCOPE OF THE REVELATION IN ISLAMIC THOUGHT

Abstract:

Revelation is the messages that Allah sent to prophets to convey to other people and the way these messages were sent. In Kalam, whose field of study is belief, the subject of revelation has been mostly discussed in the subject of prophethood and divine books. In this context, the issue of whether or not Allah sent revelation to the Prophet besides the Quran has been discussed throughout history, especially by Islamic scholars. While some Islamic scholars have the opinion that revelation besides the Quran is possible, others argue the opposite. Those who accept that there may be other revelations besides the Qur'an argued that some of the Prophet's words and doings may have originated from revelation. There are many expressions on this issue in the Quran and hadiths. Although it is quite difficult to make a clear judgment on this issue, it is possible to comment on the basis of some existing paradigms. In order to examine the issue systematically, it is useful to examine sunnah from two perspective. The first of these is the legislative sunnah. legislative sunnah refers to words and practices regarding religious decrees. The other is the non legislative sunnah, which is mostly about social life. While the legislative sunnah is considered to be originated from revelation, it is not possible to say this for non legislative sunnah in every respect.

Key Words: Kalam, Revelation, Quran, Sunnah, Hadith, Legislative Sunnah, Non Legislative Sunnah.

* Doktora Öğrencisi, mikail_ipek22@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0001-2345-6789.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: İpek, Mikail. “İslâm Düşüncesinde Vahyin Kapsamı” Üzerine Bir Değerlendirme”. Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi / 6 (Ekim 2020): 137-156.

Giriş

Allah'ın varlığına ilişkin bilgiye akılla ulaşmak mümkün olsa da O'nun emir ve yasaklarını akıl sayesinde bilmek imkân dâhilinde değildir. Durum böyle olunca zihinlerde, Allah'ın insanlara bir takım mesajlar göndermesi gerektiği fikri hâsıl olmaktadır. Olgusal bir gerçekliktir ki tarih boyunca Allah kullarına bu türden mesajlar göndermiştir. Bunlara kısaca “vahiy” denilmektedir.

Vahiy mefhumu, ilahî dinlerde büyük bir öneme sahiptir. İnsanların, Allah'ın emir ve yasaklarını bilebilmeleri ve gereklilikleri yerine getirebilmeleri için O'ndan gelecek haberlere ihtiyaç duyulmuştur. Allah insanlara bu haberleri, yine insanlar arasından bir temsilci seçmek suretiyle iletmiştir. Söz konusu temsilcilerin en önemli görevi Allah'tan aldığı mesajları insanlara eksiksiz bir şekilde iletmektir. Bu görevi icra eden insanlara “Peygamber” denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'e göre Allah peygambere çeşitli şekillerde vahiy göndermiştir. Şûrâ suresinin 51. ayeti bu durumu açıklar niteliktedir: “Allah bir insan ile ancak vahiy suretiyle veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderir de izniyle dilediğini vahyeder”.¹ Bu ayetten, Allah'ın peygamberlere vahiy yoluyla, perde arkasından ve Cebrail (a.s.) aracılığıyla haber gönderdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili hadislere bakıldığında, Hz Peygamber'in rüya yoluyla vahiy aldığı anlaşılmaktadır.² Buna “Sâdık Rüya” denilmiştir.³ Diğer peygamberlere de bu yolla vahiy geldiği bilinmektedir.⁴ Cebrail (a.s.) vahiyleri üç farklı şekilde getirmiştir. Bazen kendi suretiyle, bazen insan kılığına girerek (temessül) ve zaman zaman da görünmeden vahiy getirdiği belirtilmiştir.⁵ Öte yandan yukarıdaki ayette geçen “perde arkasından konuşur” ibaresi, Allah'ın bazen de vasıtasız bir şekilde peygamberlere vahyettiğini göstermektedir. Hz Peygamber'in miraç hadisesi ve Hz Musa'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması buna örnek verilebilir.⁶

Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî (öl. 538/1144), Allah'tan gelen vahiylerin üç şekilde olduğunu belirtmiştir. Ona göre Allah hiçbir beşerle direkt olarak konuşmaz. Ulaştırmayı murâd ettiği haberi farklı şekillerde iletir. Bunlardan birincisi ilham, kalbe aktarma (ilkâ) veya rüya şeklinde olur. Hz Musa'nın annesine vahyedilmesi ve Hz İbrahim'e oğlunu kurban etmesi konusunda rüya gösterilmesi bu cihettendir. İkincisi, Allah bazı cisimlere bir takım manalar bırakmak ve bunları, ulaştırmak istediği kişiye işittirmek suretiyle vahiy göndermiştir. Bu durumda sözü duyan kişi, söyleyeni görmez. Öte yandan “perde arkasından” ibaresi temsili bir anlama sahiptir. Burada perde, gerçek bir perde değildir. Kastedilmek istenen anlam, Allah'ın, muhatabı tarafından görülmemesidir. Hz Musa'nın ve meleklerin Allah ile konuşması bu

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), eş-Şûrâ, 42/51.

² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, “Bedü'l-vahy” *el-Câmi'u's-şâhih* (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2002), 1.

³ Bekir Topaloğlu vd., *İslâm'da İman Esasları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 147.; Muhsin Cevâdî, *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet* (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2017), 71-75.; Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 68-71.

⁴ el-Yûsuf, 12/4.

⁵ Buhârî, “İman” 37; “Bedü'l-vahy”, 1; Müslim, “Fezâil”, 87; “İman”, 1

⁶ en-Nisâ, 4/164; en-Necm, 53/13-18.

şekildedir. Üçüncüsü ise Allah'ın peygamberlerine Cebrail (a.s.) aracılığı ile vahyi iletmesidir. Zemahşerî'ye göre Hz Musa dışındaki bütün peygamberler bu türden vahiy almıştır.⁷

İlk dönem Müslümanları, insan sözü ile karışması ve kaybolma ihtimaline karşı Kur'an'ı kitap haline getirmiştir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Kur'an'ın Hz Peygamber'in vefatından sonra kitap haline getirildiği fikri yaygın olarak kabul edilse de bunun aksini iddia edenler de olmuştur. Yani bazı araştırmacılara göre Kur'an Hz Peygamber döneminde kitaplaştırılmıştır.⁸ Kur'an'ın kitap haline getirilmesinin zamanı konusunda farklı görüşler olsa da onun, özellikle peygamber sözleri ile karışmaması için büyük bir çaba sarf edildiği bilinmektedir. Buradaki temel problem şudur: Allah'ın gönderdiği bu mesajlar dışında, vahiy gönderilmiş midir? Diğer bir ifadeyle Hz Peygamber'in söylediği sözler vahiy kökenli mi, yoksa insan ürünü mü? Bu itibarla, onun sözleri vahiy olarak telakki edilebilir mi? Bu konu özellikle İslâm dünyasında büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. İslâm'da vahiy denilince akla ilk gelen Kur'an vahyidir. Bunun yanı sıra bazı âlimler Kur'an dışında da vahiy olabileceğini ileri sürmüştür.

Vahyin kapsamı meselesi İslâmî İlimler'de büyük bir itina ile ele alınmış, bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Mustafa Genç'in "Sünnet-Vahiy İlişkisi" adlı eseri, Faik Akçaoğlu'nun "Hz Peygamber'in Kur'an Vahiy Dışında Bilgilendirilmesi" isimli eseri, Mehmed Said Hatipoğlu'nun "Hz Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy" adlı kitabı bunlardan bazılarıdır. Öte yandan bu konuda Nihat Hatipoğlu'nun "Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir alan Taraması" isimli makalesi ile Ahmet Keleş'in "Sünnet Vahiy İlişkisi" adlı çalışması zikredilebilir. Bu çalışmalarda genellikle Kur'an dışında vahyin imkânını savunanlarla bunun aksini iddia edenlerin delilleri ele alınarak bir takım sonuçlara varılmıştır.

Bu çalışmada ise öncelikle vahiy kavramının semantik analizine yer verilecektir. Daha sonra vahyin, ilham ve keşif gibi olaylardan farkına ilişkin değerlendirme yapılacaktır. Bu itibarla vahiy müessesesinde peygamberin rolü ele alınacak, ardından Kur'an dışında vahiy olduğunu iddia edenler ile bunun aksini savunanların ortaya koyduğu argümanlar değerlendirilecektir.

1. Vahiy Kavramı

Vahiy kavramı “و ح ي” harflerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Vahiy, sözlükte, “işaret etmek, hızlı olmak, gizlice söylemek, yazmak”⁹, “bir kimseye bilgi ulaştırmak, fısıldama”¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir.¹¹ Burada özellikle “gizli”, “hızlı” ve “bilgi

⁷ Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 5/1214.

⁸ Vezir Harman, “Yedi Harf Bağlamında Kur'an'ın, Resulullah döneminde kitaplaştırılması Meselesi” *Diyanet İlmî Dergi*, 53/3 (2017), 75.

⁹ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrremi İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: t.y.), 4787-4789.; Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2: 324.; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 337.

¹⁰ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî (Beyrut: Dârü'l-Marife, t.y.), 516.; Huseyn Ahmed b.Fâris Zekeriyya, *Mu'cemü'l-Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdullâm Muhammed Harun (Dârü'l-Fikr, ty.), 6: 93.; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 337.

¹¹ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 64.

aktarmak’’ anlamlarının öne çıktığını görmek mümkündür.¹² Bu bağlamda vahyin, “hızlı ve gizli bir şekilde aktarılan bilgi” olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kur’an-ı Kerim’de vahyin anlamına bakıldığında, onun Allah’ın varlıklara aktardığı bilgi veya anlam şeklinde telakki edildiği görülmektedir. Zira ayetlerde Allah’ın gökyüzüne¹³, insana¹⁴, arıya¹⁵ ve yeryüzüne¹⁶ vahiy gönderdiği zikredilmiştir. Eşâri’lerden el-Cüveynî (öl. 478/1085)’ye göre Allah peygamberlere iki şekilde vahiy gönderir. Bunlardan birincisi, “Bu kitabı nebiye oku” demek suretiyle gönderilen vahiydir ki Cebrâil (a.s.) emanet edilen vahyi, kelimesi kelimesine aynen peygambere aktarır. İslâm düşüncesinde buna “Metlûv Vahiy” denilmiştir. İkinci tür vahiy ise, “Allah şöyle yapmanı emrediyor” şeklindeki ilahî beyandan ibarettir. Buna göre Cebrail (a.s.) söylenen manayı peygambere aktarır. Bu aktarma kelimesi kelimesine aynen olmayabilir. Önemli olan anlamın aktarılmasıdır. Buna da “Gayrı Metlûv Vahiy” denilmiştir.¹⁷ Dolayısıyla sözün, lafız ve anlam açısından Allah’a ait olduğu vahiy, “Metlûv Vahiy”; anlamın Allah’a, lafzın da vahiy meleşine ait olduğu vahiy ise “Gayrı Metlûv Vahiy” şeklinde telakki edilmiştir.¹⁸

Vahiy kelimesinin sözlük anlamlarından biri olan gizlilik, meselenin anlaşılması için önem arz etmektedir. Burada gizlilikten kasıt, bilginin aktarıldığı kişinin ruhen ve aklen bu bilgiyi almaya hazır olması, ayrıca bu aktarımın başka kimseler tarafından anlaşılmayacak bir tarzda meydana gelmesidir. Diğer bir ifadeyle, Allah kime hangi bilgiyi aktarmayı murâd ettiyse, sadece o kişinin, söz konusu bilgiyi idrak etmesi beklenmektedir. Vahiy kelimesindeki önemli anlamlardan biri de ivediliktir. Yani söz konusu bilginin hızlı bir şekilde aktarılmasıdır. İnsanlar arası bilgi aktarımlarında, eylemin amacına ulaşabilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Fakat vahiy için böyle bir şart yoktur. Allah vahiy gönderdiği zaman, aktarılan mânânın, kişinin zihnine yerleşmesi için herhangi bir sürece ihtiyaç yoktur. Burada aktarılmak istenen bilgi veya mânâ, bir bütün olarak, hızlı bir şekilde zihindeki yerini alır. Bilginin aktarıldığı varlık ise, bir hazır bulunuşluluk şartı olmaksızın söz konusu bilgiyi anında idrak eder.¹⁹ Vahiy kelimesi ıstilahta farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bu tariflerden biri şöyledir: “Allah’ın bir emir, hüküm veya bilgiyi doğrudan, perde arkasından veya elçi/melek vasıtasıyla peygamberlerine

¹² Muzaffer Barlak, *Bir Kelam Problemi olarak Nübüvvet (Bâkillânî ve Kâdî Abdalcabbâr Örneği)* (İzmir: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 20.

¹³ el-Fussilet 41/12.

¹⁴ el- Kasas, 29/7.

¹⁵ en-Nahl, 16/68., Mu’tezilî âlim Zemahşerî’ye göre burada vahiy ile kastedilen, Allah’ın arıya petek ve balı en güzel şekilde yapma fiilini öğretmesi, ilham etmesi anlamı taşımaktadır. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 3: 994.

¹⁶ el-Zilzal, 99/5.

¹⁷ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 67-68.

¹⁸ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr ev Mefâtihi’l-Gayb*, thk. İmâd Zekî el-Bârûdî (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikiyye, t.y.), 27: 165.; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 337.: Nihat Hatipoğlu, “Hz Peygamber (s.a.v.)’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir Alan Taraması (Tahlil ve Eleştirisi)”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 11 (1998), 273.; Ahmet Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi” *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 151-194; Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 71-76, 78, 82-83.; Muhammed Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, trc. Suat Yıldırım (Ankara: 1985), 20.; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Siretü’n-Nebî*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut t.y.), 4: 332.; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr* (Beyrut: 1401), 1/106.; Abdülbâki Turan, “Arza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/446.; Yavuz, Yusuf Şevki, ed. *Vahiy ve Peygamberlik*. (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 239.; M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: 1993), 276.; Faik Akcaoğlu, *Hz Peygamber’in Kur’an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 109-135.

¹⁹ Barlak, *Bir Kelam Problemi olarak Nübüvvet*, 20.

bildirmesidir.”²⁰ Diğer bir tarifte göre ise vahiy, “(Allah’ın) peygamberlerine ve velilerine ilkâ edilen ilâhî kelimeler için kullanılır.”²¹ Görüldüğü gibi bu iki tanım, içerdikleri anlam itibariyle birbirinden çok farklıdır. Birinci tanımda bilginin aktarıldığı kişi peygamber olarak kabul edilirken, ikinci tanımda peygamberlerin yanı sıra velilerin de vahiy (kalbe ilkâ edilmesi) alabileceği belirtilmiştir.

1.1. Vahyin keşif ve ilhamla karşılaştırılması

Vahiy kelimesi zaman zaman başka kavramlarla karşılaştırılmış veya bu kavramlarla aynı anlamda kullanılmıştır. Bu itibarla, vahyin kapsamında değerlendirilmesi gereken bir konu da anlam itibariyle vahye benzeyen veya bazı kesimler tarafından vahiy ile aynı anlamda telakki edilen “keşif ve ilham” kavramlarıdır. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki ilham ve keşif kelimeleri ilk bakışta vahiy ile mana itibariyle benzerlik arz etse de bunları birbirinden ayı tutmak gerekmektedir.

Keşif lügatte “açıklamak, tarif etmek, ortaya çıkarmak”²², Bir nesneyi, örtüyü kaldırmak²³ suretiyle ortaya çıkarmak, sıyırmak, zuhur etmek”²⁴, “mahiyeti bilinmeyen bir şey hakkında bilgi edinmek”²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanı sıra keşif kavramını “Perdenin arkasındaki gaybî meselelere ve gerçek işlere, görerek ve tecrübe ederek vakıf olmak”²⁶ şeklinde tarif eden dilciler de olmuştur. Diğer bir tanıma göre ise keşif, aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilahiyat konularında bir bilgi edinme yolu olarak telakki edilmiştir. Sûfîler keşif kavramının “aklın ötesinde” ve “perdenin altında veya arkasında” gibi anlamlarından yola çıkarak, bu kelimeyi gaybdan olan bazı bilgilere hâiz olma olarak yorumlamışlardır.²⁷ Bu itibarla sûfîler, “كشف” kelimesinden türeyen “mükâşefe” kavramını, kalp gözünün açık olması, perde arkasındakinin kişiye âyan olması anlamında kullanmışlardır.²⁸ Gerek keşif gerekse mükâşefe kelimelerinin manaları bir arada düşünüldüğünde, kalp gözünün açılıp gaybî bilgilere müttalî olması gibi bir tarif ortaya çıkmaktadır. İlham kavramı da keşif ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bu iki durum, meydana geliş şekilleri itibariyle aynı olmakla birlikte aralarında kayda değer bir fark vardır: İlham hem peygamber hem de peygamber olmayan insanlar için söz konusuysa, keşif sadece Allah dostları için geçerli bir bilgi edinme tarzı olarak bilinmektedir.²⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi her ne kadar kalbe ilkâ olması bakımından bu iki kavram ile vahiy bir benzerlik arz etse de vahiy sırasında Hz Peygamber’in yaşadığı özel haller³⁰ dikkate alınacak olursa, ontolojik bir farkın olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ilham yoluyla elde edilen bilgiler, kesinlik ifade etmedikleri gibi zaman zaman birbirleriyle

²⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 337.

²¹ İsfahânî, *Müfredât*, 516.

²² İbn Manzûr, *Lîsânü'l-Arab*, 3883.

²³ İbn Manzûr, *Lîsânü'l-Arab*, 3883.; Seyyid Şerif Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rifâ*, thk. Muhammed Sıddık Minşevî (Kâhire: Dârü'l-Fazile Neşriyat, t.y.), 154.

²⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 432.

²⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 184.

²⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, 155.

²⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 184-185.

²⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 185.

²⁹ Orhan Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi* (Erzincan: Doğu Kitabevi, 2000), 53. Keşif ve ilhamın vahiy ile ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 62-69.

³⁰ Müslim, “Salât”, *Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmi'u's-şâhih* (Riyâd: Beytü'l-efkâri'd-düveliyeye, 1998), 53; Buhârî, “Tefsîr”, 75/2

çelişebilirler.³¹ Yani ilham kesin bilgi ifade etmez, etse dahi, sadece ilham alan kimseyi ilgilendirir.³² Fakat vahiyde durum böyle değildir. Nitekim “Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.”³³ ayetinde vahiy yoluyla gelmiş olan Kur’an’da herhangi bir çelişkinin olmadığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca vahiy, sadece alan kişiyi değil, kendisinden haberdar olan herkesi bağlar.³⁴ Öte yandan peygamberlere gelen ilham, velilere gelen ilham ile aynı değildir. Örneğin Hz Peygamber’in gördüğü ve “Sâdık Rüya” şeklinde telakki edilen rüyalar ile sıradan bir insanın gördüğü rüya arasında önemli derecede fark vardır. Burada Hz Peygamber’in gördüğü rüyalar kesin bilgi ifade ederken, diğer insanların gördüğü rüyalar için aynı durum söz konusu değildir. Bu itibarla Peygamberlere gelen ilham ile diğer insanlara gelen ilham birbirine karıştırılmamalıdır.

İslâm kelâmında vahiy denildiği zaman akla peygamber gelmektedir. Dinî bilgi anlamında vahiy alanlar sadece peygamberlerdir. Bu itibarla peygambere gönderilen haberlerin vahiy niteliği taşıdığını söylemek için haklı nedenler bulunmaktadır. Bir bakıma vahiy ve nübüvvet birbirini temellendiren olgulardır. Dolayısıyla peygamber dışındaki insanların vahiy alabileceğini söylemek, birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Böyle bir durumda kimin peygamber, kimin veli olduğu belirsizleşecek, dinî bilginin suiistimal edilmesi ihtimali artacaktır. Bu sebeple, vahiy kavramının çerçevesi doğru anlaşılmalıdır. Kanaatimizce vahiy kavramını açıklarken bu kelimenin sözlük anlamları unutulmamalı, yapılacak tarifi bu çerçevede olması gerekmektedir. Bu bağlamda vahiy, keşif ve ilhamdan ayrı düşünülerek şu şekilde tarif edilebilir: “Allah’ın emir ve yasaklarını peygamberlere hızlı ve gizli bir şekilde aktarmasıdır.”³⁵

Vahiy, geliş tarzı, umuma hitap etmesi, kesinlik arz etmesi, kendi içerisinde çelişkiye mahal vermemesi, benzerinin asla yazılamaması vb. açılardan, gerek ilham gerekse keşif kavramlarının muhtevalarından farklı ve daha kapsamlıdır. Bir insan keşif veya ilham tecrübelerini yaşayabilir, yaşadığı tecrübe ile amel de edebilir. Çünkü insanın dindarlık tasavvurunun öznel boyutları da bulunmaktadır ve bu öznellik, kişisel tecrübelerle oluşur.³⁶ Fakat bu durum, keşif ve ilhamın kesin bilgi edinme yolu olduğunu göstermez. Bu gerçekliğe rağmen söz konusu kavramları, zaman zaman vahiy ile aynı anlamda düşünenler olmuştur. İslâm dünyasında bu iki kavramın vahiy ile aynı sınıfta telakki edilmeye çalışılması, art niyetli grupların kendi menfaatlerini öne çıkarmak, Müslümanların dinî duygularını suiistimal etmek ve nihayetinde nübüvvet algısını kendi üzerlerine çekmek amacından başka bir şey değildir ve ibâhî bir tavidir. Bu yolla geçmişte ve günümüzde bazı yalancı peygamberlerin ortaya çıktığını, kendilerinin Allah’tan vahiy aldıklarını belirttikleri bilinen bir gerçektir. Bu gibi

³¹ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Matürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*. thk ve tlk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 83.

³² Sa’düddîn Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 96.

³³ en-Nisa, 4/82.

³⁴ Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 52.

³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 337.

³⁶ Dindarlığı, öznel, nesnel ve halk dindarlığı olmak üzere üçe ayıran bir çalışmada, nesnel dindarlık başta Kelam olmak üzere, Nahiv, Fıkıh, Tefsir gibi ilimlerin genel ve kararlı bilgileri üzerinde inşa edilirken öznel dindarlık, meşruiyetini nesnel dindarlık ilimlerinden (söylemlerinden) alan dindarlık biçimi olarak açıklanmaktadır. Öznel dindarlığın bilgisi, Tasavvuf tarafından sistemleştirilmektedir. Halk dindarlık ise, toplumsal bilinç dışında temellenen ve nesnel ve öznel dindarlık söylemleriyle kendine özgü bir şekilde bağ kuran bir dindarlık biçimi olarak tanımlanmaktadır. Süleyman Gümüş, *Güvenlik Toplumunda Dindarlık ve Din Eğitimi: Soybilimsel Bir Analiz* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 108-165.

hâdiseler vahiy ile ilham kavramlarının eşdeğer telakki edilmeye çalışılmasının birer ürünüdür. Vahyin peygambere özgü bir deneyim olduğu fikri akıllarda hâsıl olduğuna göre, şimdi vahyin Kur'an eksenindeki kapsamı ele alınacaktır.

2. Vahyin Kapsamı

İslâm düşüncesinde vahiy denilince akla ilk olarak Kur'an-ı Kerim gelmektedir. İslâm âlimlerinin vahyi iki kategoride incelediği yukarıda belirtilmişti. Kur'an vahyine “Metlûv (sözlü)”, diğerlerine ise “Gayrı Metlûv (sözsüz)” vahiy denilmektedir. Bunu bu şekilde kabul edenler genellikle, Kur'an dışında vahiy geldiğini iddia edenler olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Buradaki problem şudur: Hz Peygamber'e Kur'an dışında vahiy gelmiş midir? Gelmişse bunun mahiyeti ve bağlayıcılığı ne ölçüdedir? Kur'an-ı Kerim'e göre Allah Teâlâ ilk vahyi Hz Âdem'e göndermiştir. Daha sonra Hz Nuh'a ve diğer peygamberlere emir ve yasaklarını vahyetmiş, son olarak da Hz Peygamber'e vahiy göndererek, nübüvvet makamını nihayete erdirmiştir.³⁸ Kur'an'da geçmiş peygamberlere gönderilen vahiylerin mahiyeti ve keyfiyeti hakkında bilgi bulunmazken, Hz Peygamber'e gelen vahye ilişkin bazı bilgiler yer almaktadır.³⁹ Örneğin, Kur'an'ın aslının “lehv-i mahfuz”da bulunduğu ve onun “korunmuş bir kitaptan” Cebrail (a.s.) aracılığı ile Hz Peygamber'e vahyedildiği.⁴⁰ Cebrail (a.s.)'in tebliğ ettiği kelâm olduğu⁴¹ belirtilmektedir. Bu ayetlerde Kur'an ve vahiy aynı yerde zikredilmiş, dolayısıyla vahiy denilince akla Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Fakat bu konuda İslâm âlimlerinin ihtilaf içinde olduğu görülmektedir.⁴² Âlimlerden bazılarına göre Kur'an dışında vahiy yoktur. Öte yandan bazıları ise bunun aksini iddia etmiştir.

2.1. Kur'an Dışında Vahiy Olmadığını Savunanlar

Kur'an dışında vahiy olmadığını savunanların başında İbn Abbâs (ö. 68/687) gelmektedir.⁴³ İbn Abbâs dışında Hanefi mezhebinin meşhur temsilcilerinden Ebû Abdillâh b. Batta'nın (ö. 387/997) da bu fikirde olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Yakın tarihte ise “Kur'aniyyûn” olarak bilinen gurubun bu düşünceye hizmet ettiği görülmektedir. Bu gurupta Gulâm Ahmed Pervîz (ö. 1405/1985), Muhammed Eslem Cerâcpûrî (ö. 1375/1955), Ahmedüddîn Amritserî (ö. 1355/1936), Abdullah Çakrâlevî (ö. 1332/1914), Çerâğ Ali (ö. 1312/1895) ve Seyyid Ahmed Han (ö. 1315/1898) gibi şahsiyetleri zikretmek mümkündür.⁴⁵

Kur'an dışında vahiy olmadığını ileri sürenlerin delil olarak kullandıkları argümanlardan biri Hz Peygamber'in “Size iki şey bırakıyorum: onlara temessük (sımsıkı sarılmak) ederseniz kurtuluşa eresiniz; biri Kur'an, diğer Ehl-i Beytim”⁴⁶ hadisidir. Buna

³⁷ Hatipoğlu, “Hz Peygamber (s.a.v.)'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir Alan Taraması”, 11/273.; Keleş, “Sünnet Vahiy İlişkisi”, 1/167.

³⁸ en-Nisa, 4/63; el-Ahzâb, 33/40.

³⁹ Yavuz, “Vahiy”, 42/440.

⁴⁰ ez-Zuhrûf, 43/4; el-Vâkıa 56/77-78; el-Burûc, 85/22.

⁴¹ et-Tekvîr, 81/19-23.

⁴² Yavuz, “Vahiy”, 42/442.: Muhammed Reşîd Rızâ, *Vahyu'l-Muhammedî* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1971), 67-81.; İbrahim es-Sâlih Subhî, *Mebâhisü fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-mileyeyn, 1972), 119-126, 275-299.

⁴³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame et- Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: 1415/1994), 14/466.

⁴⁴ Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-fıkıh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübarekî, (Riyad: 1414/1993), 5/1578.

⁴⁵ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 74.

⁴⁶ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. “Menâkıb”, *el-Câmiu's-Sahîh* (Riyad: Beytül-efkârî'd-düveliyeye, 1999). 31.

binaen İbn Abbas (ö. 68/687) Kur'an dışında vahiy olmadığını⁴⁷ iddia etmiştir. Öte yandan Hz Ali'ye konu ile ilgili sorulan bir soru ve verilen cevap, onun düşüncesini açıklar niteliktedir. Hz Ali'ye sorulan "Kur'an dışında vahiy var mıdır?" sorusuna cevaben Hz Ali, Allah'a yemin ederek Kur'an dışında vahiy olmadığını, fakat "Müslümana verilen anlayış", "adam öldürmenin diyeti" ve "esirin serbest bırakılması" gibi bazı konuların müstesna olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Görüldüğü gibi İbn Abbâs Kur'an dışında vahiy olduğu düşüncesini kat'î surette reddederken, Hz Ali, bazı konular müstesna olmak üzere Kur'an dışında vahiy olmadığını ileri sürmüştür.

Ayrıca Hz Peygamber'in gaybı bilmemesi⁴⁹ de Kur'an dışında herhangi bir vahyin olmadığına delil olarak sunulmuştur. Şöyle ki: "Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi."⁵⁰ Bu ayetten hareketle, Hz Peygamber'in (ilk vahiyden önce) okuma yazma bilmediği belirtilmiştir.⁵¹ Mu'tezile'den Zemahşerî bu fikirdedir.⁵² Mâtürîdî ise bu ayeti okuma yazma bilme ile ilişkilendirmemiştir. Ona göre, bundan kasıt, Hz Peygamber'in daha önce bir eser te'lif etmediği anlamı taşımaktadır.⁵³ Yakın dönem âlimlerinden Câbirî (öl. 2010) de yukarıdaki ayeti, Hz Peygamber'in okuma yazma bilmemesi ile irtibatlandırmamıştır. Ona göre ticaret yapan bir insanın okuma yazma bilmeme ihtimali çok düşüktür. Öte yandan Câbirî, nübüvvet için okuma yazma bilmeme gibi bir şartın olmadığını belirtmiştir. Burada tartışmalara konu olan "ümmî" kelimesi Câbirî'ye göre "kitap sahibi olmayan" anlamında düşünülmelidir. Araplar daha önce kitap sahibi olmadıkları için ümmîlik vasfına sahip idiler. Fakat kendilerine Kur'an gönderilince "kitap sahibi" bir topluluk haline geldiler. Bu itibarla Câbirî göre, Hz Peygamber'in ümmî olması, onun okuma yazma bilmediği anlamına gelmez.⁵⁴ Görüldüğü gibi bu konuda ihtilaf vardır.⁵⁵ Mesele, her ne kadar tartışmalı olsa da Kur'an dışında vahiy olmadığını kabul edenlere göre, yukarıda zikredilen ayet kendi düşüncelerini doğrulamaktadır. Onlara göre Allah'ın bildirmesi hariç, okuma yazma bilmeyen bir insanın geçmişe dair gaybî bilgilere sahip olması imkânsızdır. Aşağıdaki ayetler bu durumu açıklar mahiyettedir:⁵⁶

⁴⁷ "Lâ vahye ille'l-Kur'an: Kur'an'dan başka vahiy yoktur." Sözü'nün İbn Abbas'a ait olduğu rivayet edilmektedir. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 14/466. Fakat bu sözü İbn Abbas dışında kimse söylememiştir. Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 71-72.

⁴⁸ Buhârî, "İlim", 39; Müslim, "Hac", 467

⁴⁹ "De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?", el-En'am, 6/50.

⁵⁰ el-Ankebût, 29/48.

⁵¹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 7/324-326.

⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, 5/174.

⁵³ Osman Karadeniz, "Nübüvvet ve Vahiy", *Kelâm El kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 356.

⁵⁴ Erkan Baysal, "Muhammed Âbid el-Câbirî'de Nübüvvetin İspatı, İ'caz ve Ümmîlik", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016/2), 146-152.

⁵⁵ Hz Peygamber'in ümmîliği konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Burada ümmî kelimesi bazı âlimler tarafından, okuma yazma bilmeme anlamında değil de "vahiy almayan" veya "Ehl-i Kitâb'a mensup olmayan" şeklinde telakki edilmiştir. Bunlara göre Hz Peygamber'in okuma yazma bilmesi imkân dâhilindedir. Ümmî kelimesini okuyazarlık şeklinde anlayanlar ise Hz Peygamber'in okuma yazma bilmediğini iddia etmişlerdir. Zeynel Abidin Aydın, "Hz Peygamber'in Ümmîliği Meselesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012), 287-307.

⁵⁶ Kur'an'da geçmiş topluluklara ait bazı olay ve haberlerin yer alması, bahsedilen durumu destekler niteliktedir. Şayet Hz Peygamber, bu tür gaybî bilgilere hâiz olsaydı, bunlara Kur'an'da yer verilmesi manidar olmayacaktı. Demek ki Allah'ın bildirmesi dışında, Rasulullah gaybden bir şey bilmemekteydi.

“(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin.”⁵⁷

“(Ey Muhammed!) Mûsâ’ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin.”⁵⁸

“İşte bu (kıssa), gayb haberlerindendir. Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz. Yoksa onlar tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin.”⁵⁹

“İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.”⁶⁰

Bu ayetlere bakıldığında, Hz Peygamber’den önce bazı olayların yaşandığı, fakat kendisinin bundan haberdar olmadığı, Allah’ın onu vahiy yoluyla bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı ayetlerde, Kur’an’ın her şeyin açıklayıcısı olduğu geçmektedir.⁶¹ Bu ayetler de Kur’an dışında vahiy olmadığını savunanların öne sürdükleri deliller olarak bilinmektedir. Örneğin: “Bu Kur’an; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.”⁶² ayetinde, Allah’a kulluk etmek için meselelerin tafsilatlı bir şekilde açıklandığı belirtilmektedir. Bu düşünceye göre Hz Peygamber, vahiyleri alıp, eksiksiz bir şekilde insanlara aktarmıştır. Dolayısıyla kendi sözleri, vahyin bir parçası olarak kabul edilmemiştir.⁶³ Bu ve benzeri ayetlerden yola çıkarak, Kur’an dışında vahiy olmadığını savunmak, zayıf ve isabetsiz bir tavır gibi görünmektedir. Çünkü Kur’an’da ibadetler emredilmekle birlikte, nasıl, ne zaman ve ne kadar yapılacakları ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca Hz Peygamber’in açıklamasına ihtiyaç duyan pek çok müteşabih⁶⁴ ayet vardır. Bu ayetlerin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Nahl suresi 89. ayette, Kur’an’ın her meseleyi beyan ettiği belirtilmiştir. Fakat burada beyanı iki cihette düşünmekte fayda vardır. Zîra beyan “Beyan-ı Celî” ve “Beyan-ı Hafî” olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Beyan-ı celî, Kur’an’da açık bir şekilde ifade edilmiş beyan olarak tarif edilirken, beyan-hafî ise Hz Peygamber’in açıklamasına ve izahatına ihtiyaç duyan beyanlardır.⁶⁵ Zemahşerî, Kur’an’ın her şeyin açıklayıcısı olmasını şöyle açıklamıştır: Kur’an öncelikle kendi kendini açıklar niteliğe sahiptir. Şayet beyan edilmemiş bir durum varsa Hz Peygamber’in Sünnet’i bunu açıklar niteliktedir. Özellikle dinî konularda Kur’an’ın açıklayıcısı olmasına dikkat çeken Zemahşerî, “O kendi hevasından konuşmaz”⁶⁶ ayetinden hareketle, Hz Peygamber’in Sünnet’nin bağlayıcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca icma, kıyas ve içtihat gibi

⁵⁷ el-Âl-i İmran, 3/44.

⁵⁸ el-Kasas, 28/44.

⁵⁹ el-Yusuf, 12/102.

⁶⁰ el-Hüd, 11/49.

⁶¹ el-Hüd, 11/1; el-Hacc, 22/16; eş-Şuarâ, 26/195; el-Fussilet, 41/3.

⁶² el-Hüd, 11/1-2.

⁶³ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 75-76.

⁶⁴ “Benzeşme anlamına gelen ‘teşâbüh’ mastarından türemiş bir sıfattır. Dinî terminolojide: Birden çok anlama gelen ve bu sebeple zor anlaşılan ayetler için kullanılmaktadır.” Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 242.

⁶⁵ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 78.

⁶⁶ en-Necm, 53/3.

mefhumlara dikkat çekerek, bunların Kur'an'ın açıklayıcısı konumunda olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁷

“Biz sana Kur'an'ı insanlara beyan edesin diye gönderdik.”⁶⁸ ayeti yukarıda belirtilen iddianın zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim ayete göre Hz Peygamberden açıklanması beklenen meseleler vardır.⁶⁹ Fakat buradaki asıl problem, Kur'an dışında Hz Peygamber'e vahiy gelmiş midir, gelmemiş midir? sorusudur. Hz Peygamber'in Kur'an'daki bazı ayetleri açıklaması, söz konusu beyanatların vahiy niteliği taşıdığını ortaya koymamaktadır.

Hız peygamber, kendisine Allah'tan gelen vahiylerle, kendi sözlerinin karıştırılmaması konusuna dikkat etmiştir. O, Allah'ın kendisine vahiy mahiyetinde indirdiği Kur'an ayetleri ile ictihat neticesinde söylediği sözlerinin ayrı tutulması noktasında, gerekli tedbirleri almıştır. Bu sebeple Allah Resulü özellikle vahyin gelmeye başladığı yıllarda, Kur'an dışında herhangi bir sözünün yazılmaması hususunda ashâbı uyarmıştır. Bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Benden, Kur'an'dan başka bir şey yazmayın.”⁷⁰ Bu durum, Kur'an lafzının, Hz Peygamber'in sözlerinden farklı ve özel bir niteliğe sahip olduğunu ve bunların birbirinden ayrı tutulması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.⁷¹

Onun beyan ettiği meselelerin Kur'an'dan mı yoksa kendinden mi konusunun açıklığa kavuşması için vahyin çerçevesinin net ve keskin çizgilerle belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde Allah kelâmı ile sünnet birbirine karışır, bu da ilahi mesajın yerine ulaşması noktasında Hz Peygamberi zaafa uğratır.⁷²

Vahyin inişi sırasında Hz Peygamber'in yaşadığı olağanüstü haller⁷³ de Kur'an dışında vahiy olmadığını ileri sürenlerin ortaya attıkları başka bir delildir.⁷⁴ Hz Peygamber söz konusu Kur'an vahyini alırken, hava soğuk bile olsa terler⁷⁵, uyuklar⁷⁶, bir noktaya dikkatlice bakıp daldı.⁷⁷ Hadislerde belirtilen durumlar, vahyin Hz Peygamber'in dışında bir realite olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Hız Peygamber'e gelen vahiylerin bazen O'nu tenkit eder tarzda gelmesi de konuyla ilişkisi bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Gelen bazı ayetler onu tenkit eden, dahası görüşlerinin veya verdiği kararda hata yaptığını beyan eden ilahi hitaplar içermekteydi.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, 3: 1020.

⁶⁸ en-Nahl, 16/44.

⁶⁹ Genç *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 78.

⁷⁰ Müslim, “Zühd”, 72.

⁷¹ Hz. Peygamber'in Kur'an vahyini idrak etmesiyle, Kur'an'ın lafızlarının kendisine ait olan lafızlarla karışmaması için yaptığı uyarılar, birbirinden ayrı hususlardır. Diğer bir ifadeyle Allah Rasûlü, vahyi hızlı bir şekilde zaten idrak etmekteydi. Buradaki asıl mesele, vahyin lafza dökülmüş hali ile Hz Peygamber'in kendi içtihadı neticesinde söylediği sözlerinin ayrı tutulması gereğidir. Bu bağlamda İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Hz Peygamberin tebliğ etmekle yükümlü olduğu vahyin metlûv ve gayri metlûv şekilde anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Hüseyin Kahraman, “Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu”, *Milel ve Nihal* (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi) 7/2 (2010), 142. Burada Mâtürîdî'nin “gayri metlûv” ile kastettiği düşünce, Hz Peygamber'in Kur'an'da, Müslümanların anlayamadığı bazı konulara açıklık getirme veya dinî hayata yönelik Kur'an'da yer almayan bir takım uygulamaların açıklanması şeklinde anlaşılmalıdır.

⁷² Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 82-83.

⁷³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 57-65.

⁷⁴ Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 47.

⁷⁵ Buhârî, “Şehâdet”, 15.

⁷⁶ Müslim, “Salat”, 53.

⁷⁷ Buhârî, “Tefsir”, 75/2.

⁷⁸ Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 47.

Örneğin, kör biri geldi diye yüzünü ekşitip çevirmesi,⁷⁹ cehennemlik insanlar için mağfiret dilenemeyeceği,⁸⁰ Tebük seferinde, Hz Peygamber'den izin alıp geri kalanlar konusu⁸¹ ve Hz Zeyd'in boşanması⁸² gibi meselelerde, Allah Hz Peygamber'i bazen uyarılmış bazen de tenkit etmiştir. Şayet Kur'an'a, Hz Peygamber'in bir müdahalesi, katkısı veya tasarrufu olsaydı, kendisi için yukarıda belirtilen tenkit ve uyarılar söz konusu olmazdı.⁸³

Hız Peygamber'in "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım ve sizin için İslâm'ı din olarak seçtim"⁸⁴ ayetinin nazil olması üzerine söylediği söz, konunun daha da açıklığa kavuşması adına önem arz etmektedir: "Vallahi beni hiçbir şekilde kınamayın/sorumlu tutmayın. Ben ancak Kur'an'ın helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kılarım"⁸⁵ sözünden, Allah Rasulünün Kur'an dışında herhangi bir vahiy almadığı anlaşılmaktadır. Yine Hz Aişe'nin Rasulullah ile ilgili söylediği " O'nun ahlâkı Kur'an'dı."⁸⁶ sözü onun Kur'an dışında hareket etmediği, Kur'an'ın canlı örneği olduğu ve Allah'ın kitabı dışında bir kaynağı olmadığını ortaya koymaktadır.

Hız Peygamberin Kur'an vahyi üzerinde bir tasarrufunun bulunmadığını gösteren diğer bir delil ise "arza" meselesidir. Arza kelimesi sözlükte, "okumak, ezberden okumak, göstermek ve kitapları mukayese etmek"⁸⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise "Her yıl o güne kadar nazil olan ayetlerin tamamının ramazan ayında Hız Peygamber tarafından Cebrail (a.s.)'a okunması" anlamına gelmektedir. Her yıl bir defa okunan bu mukabele, Allah Rasulünün vefat edeceği yıl iki defa okunmuş⁸⁸ ve buna "arza-ı âhire" denmiştir.⁸⁹ Söz konusu "arza" olayı da bize Kur'an'ın Cebrail (a.s.) aracılığıyla indiğini, onun kontrolünden geçtiğini ve "arza-ı âhire" de iki defa okunmak suretiyle vahyi güvence altına aldığını göstermektedir. Hız Peygamber de aynı hassasiyeti göstererek her yıl bu duruma iştirak etmiş ve Kur'an vahyine gereken önemi vermiştir. Şayet sünnet, vahiyden bir cüz kabul edilseydi, arza olayı belki de hiç olmayacaktı ya da mukabelede Rasulullah'ın Sünneti de zikredilecekti. Fakat öyle olmamış, Allah Teâlâ Kur'an vahyinin diğer kavil ve uygulamalarla ayırt edilmesini murâd etmiş, Hız peygamber de ilahî iradeye teslim olarak bu konuda hassas davranmıştır.

Özetle, Hız Ali ve İbn Abbâs'ın konuyla ilgili olarak, söyledikleri rivayet edilen sözleri, Kur'an'ın geçmişe dair, Hız Peygamber'in daha önce bilmediği gaybî bilgiler içermesi, Allah Rasûlü'nün vahiy alırken olağanüstü hallerin vuku bulması ve Hız Peygamber'in bazı icthatlarının isabetsiz olduğu manasını taşıyan ayetler, Kur'an dışında vahiy olmadığını ileri sürenlerin kullandığı deliller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca "arzâ-ı âhire" olayı da bu gurutakilere göre Kur'an'dan başka vahiy olmadığını göstermektedir. Kur'an dışında vahiy olmadığını savunanların delillerinden hareketle, Hız Peygamber'in kendi sözleri ile Kur'an vahyini itina ile birbirinden ayrı tutma çabası içinde olduğu söylenebilir. Öte yandan ilahî

⁷⁹ el- Abese 80/5-12.

⁸⁰ et-Tevbe, 9/113, Zemahşerî'nin bildirdiğine göre, bu ayet Hız Peygamber'in, amcası Ebû Tâlip, annesi ve babasının affedilmesi için dua etmesi üzerine nazil olmuştur. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, 3/198.

⁸¹ et-Tevbe 9/143.

⁸² el-Ahzâb 33/37.

⁸³ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, 20.

⁸⁴ el- Mâide, 5/3.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebî*, 4: 332.

⁸⁶ Müslim, "Salâtü'l-Musâfirîn", 139

⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 330.; Turan, "Arza", 3/446.

⁸⁸ Buhârî, "Fedailü'l-Kur'an", 7; Müslim, "Fedailü's-Sahabe", 98-99

⁸⁹ Turan, "Arza", 3: 446.

iradenin de bu yönde bir takım mesaj ve uygulamaları (örneğin arza-ı âhire olayı) olduğu görülmektedir. Bu anlamda Allah Teâlâ'nın Kur'an lafzı ile diğer sözlerin karışmaması adına bazı önlemler aldığı, Hz Peygamber'in de bu doğrultuda hareket ettiği ve gereken hassasiyeti gösterdiği müşahade edilmektedir. "Kur'aniyyûn" olarak bilinen, Seyyid Ahmed Han'ın kurucusu olduğu ve günümüzde mensupları bulunan gurup, ise Sünnet'i büsbütün reddetme eğiliminde olmuş, tek vahyin Kur'an olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁰ Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Kur'an dışında vahiy olmadığını söylemek ile Sünnet'i reddetmek arasında kayda değer bir fark vardır. Kur'âniyyûn, tek vahyin Kur'an olduğu düşüncesinden hareketle Sünnet'i reddetme yoluna gitmiştir. Öte yandan Kur'an dışında vahyin olmadığını söylemek, her durumda Sünnet'i inkâr anlamı taşımamaktadır. Dolayısıyla burada Kur'âniyyûn'u ayrı bir statüde görmek gerekmektedir.

2.2. Kur'an Dışında Vahiy Olduğunu Savunanlar

Kur'an dışında bir vahyin mevcudiyetini savunanlar, bunu "Vahy-i Gayr-i Metlûv" (okunmayan vahiy) olarak ifade etmişlerdir.⁹¹ Âlimlerin büyük bir çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Özellikle Ehl-i Sünnet kelmacılarının bu minvalde görüş belirttikleri bilinmektedir.⁹² Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö. 333/1044) Hz Peygamber'e inen vahiyleri üç sınıfta incelemiştir. Bunlardan birincisi "Kur'an Vahyi"dir. Rasulullah'a gelen vahiy denilince, akla ilk gelen ve genel olarak herkes tarafından bilinip kabul edilen vahiydir. İkincisi "Beyan Vahyi"dir. Hz Peygamber'e Cebrail (a.s.) aracılığı ile veya Allah'ın murâd ettiği başka bir yolla gönderilen, Kur'an'daki helal ve haramları açıklayan vahiylerdir. Bu vahiy çeşidi Rasulullah'ın açıklamalarından müteşekkildir. Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da çeşitli ayetlerin Allah tarafından açıklandığının belirtilmesi⁹³ ve bu açıklamaların Kur'an'dan ziyade Sünnet'te bulunması, söz konusu beyan vahyinin olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü ise "İlham ve İfham Vahyi"dir. Kur'an'daki "(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma"⁹⁴ ayetinde geçen "Allah'ın sana öğrettikleri" ibaresinden anlaşılan vahiy çeşididir. Burada Allah Resul'ünden hüküm verirken, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde hüküm vermesi istenmekte, bu durum da Hz Peygamber'in hüküm verirken, Allah'tan, doğru kararı hissettiren özel bir ilham aldığını göstermektedir. Zîra Peygamber'in böyle bir ilahi destek alması, insanlara örnek olması noktasında bir gereklilik olarak görülmüştür. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bu vahiy çeşidinden murâdı, Hz Peygamber'e doğruları kavratmaktır.⁹⁵ Mâtürîdî'nin açıklamalarına bakıldığında, peygamberlere gelen ilhamın, vahyin bir çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla, peygamberlere gelen ilham ile peygamber olmayanlara gelen ilhamın, mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olduğu söylenebilir.

Hz Peygamber'e gelen bu türden vahiyler, ilham şeklinde nitelendirilmekle birlikte, söz konusu ilhamın bir peygambere gelmesinden dolayı, diğer insanlara gelen ilhamlardan farklılık

⁹⁰ Abdülhamid Barışık, "Kur'âniyyûn" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 428-429.

⁹¹ Yavuz, "Vahiy", 42: 442.

⁹² Yavuz, "Vahiy", 42: 442. "Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 238.

⁹³ el-Kıyâme, 75/16-19.

⁹⁴ en-Nisâ, 4/105.

⁹⁵ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005), 13/251.; Yavuz, "Vahiy", 42: 442.; Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 238. Mâtürîdî'nin açıklamalarına bakıldığında, peygamberlere gelen ilhamın, vahyin bir çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla, peygamberlere gelen ilham ile peygamber olmayanlara gelen ilhamın, mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olduğu söylenebilir.

arz ettiği ve bunların vahiy gibi kabul edildiği belirtilmiştir.⁹⁶ Mu'tezile'den Kâdî Abdulcabbâr (ö. 415/1025)'a göre Allah'ın emir ve yasakları iki sınıfta incelenebilir: Biri Kur'an, diğer ise Kur'an dışı vahiydir.⁹⁷ Ona göre vahiy olmaları açısından ikisi arasında herhangi bir fark yoktur.⁹⁸ Eş'ârîler'den Cüveynî'ye göre de okunan ve okunmayan olmak üzere iki türlü vahiy söz konusudur. Lafzın ve mananın Allah'a ait olduğu vahiy, okunan vahiy iken, mananın Allah'a, lafzın ise Cebrail (a.s.)'a ait olduğu vahiy ise okunmayan vahiy olarak kabul edilmiştir.⁹⁹

Hız Muhammed'e kitap dışında hikmetin de gönderildiğini beyan eden ayet,¹⁰⁰ Kur'an dışında vahyin gönderildiğine delil olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar "Hikmet" kavramı bazen "Kur'an" anlamında kullanılmışsa da¹⁰¹ onun "Kur'an'ın açıklaması" anlamında kullanıldığına rastlamak da mümkündür. Bu itibarla "Hikmet" ve "Sünnet" kavramları birbiri ile ilişkilendirilerek, Kur'an dışı vahiy olarak telakki edilmiştir. Bu düşünceye göre Sünnet, Kur'an dışı bir vahiydir.¹⁰² Zîra sahabeden Hassân b. Sâbit (ö. 60/680)'e göre Cebrail (a.s.) Kur'an'ı indirdiği gibi Sünnet'i de indirmiştir.¹⁰³ Ünlü müfessir Katade b. Di'âme (ö. 117/735), Ahzâb suresinin 34. ayetinde¹⁰⁴ geçen "ayetler" kelimesinden maksadın Kur'an, "hikmet"ten maksadın ise Sünnet olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Yine İmam Şafî (ö. 204/820)'ye göre Kur'an'da geçen hikmet kelimesi Sünnet'e karşılık gelmektedir.¹⁰⁶ Hz Peygamber bir gün kendisine gelip soru soran ve cevap alan bir Yahudi'nin ardından "Bu kişi soruları bana sordu fakat bende onun sorularına dair hiçbir bilgi yoktu. O ilim bana Allah tarafından verilmiştir."¹⁰⁷ demesi de Kur'an dışında Hz Peygamber'e vahiy gönderilmiş olabileceğini gösteren delillerdendir.

Kur'an'da emredilen ibadetlerin ayrıntıları Sünnet ile bilinmektedir. Nitekim Hz Peygamber'in Kur'an dışında, ibadetlerin içeriği ile ilgili bazı telkinler aldığı ve bu içerikler hakkında bilgilendirildiği rivayet edilmiştir.¹⁰⁸ Örneğin, kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a çevrildiği bilgisi Kur'an'da yer almakla birlikte¹⁰⁹ bundan önceki kiblenin Mescid-i Aksâ olduğu ve Hz Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra yaklaşık on altı ay boyunca

⁹⁶ Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 239.

⁹⁷ Kâdî Abdulcabbâr, Ebu'l-Hasen. *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metâin* (Beyrut: Dâru'n-Nuhdeti'l-Hadisiyye, t.y.), 121.

⁹⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Tenzih*, 30.

⁹⁹ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 67-68.

¹⁰⁰ en-Nisa, 4/113.

¹⁰¹ el-İsra, 17/39.

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, 3/94-96.: Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 48.; Yavuz, "Vahiy", 42/442. Hikmet, "hükmetmek, iyileştirmek gayesiyle yasaklamak, ıslah etmek, düzeltmek ve yargıda bulunmak" gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türemiş olan "Hakîm" ise "İşleri gereği gibi yapan, yaptığı işler sağlam ve kusursuz olan bilge" anlamına gelmektedir. Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 129. Sünnet'in ise "Bir şeyi açıklamak, iyi ve yeni bir yol veya yöntem ortaya koymak, yol, gidiş, davranış biçimi" anlamlara geldiği Bkz. Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 286. düşünülürse, bu görüşün isabetli olabileceği akıllara gelmektedir. Gerek "hükmetmek, yargıda bulunmak, ıslah etmek" anlamlarına gelen hikmet, gerekse "Bir şeyi açıklamak, yeni bir yol ortaya koymak" anlamlarına gelen Sünnet kavramı peygamberlere yakışan fiillerdir. Bu itibarla Sünnet'in, Allah tarafından peygamberlere, O'nun ayetlerini açıklasınlar ve insanlar arasında hüküm versinler diye verilmiş yeni yol ve tarz geliştirme becerisi olduğu söylenebilir.

¹⁰³ Dârimî, "Mukaddime", 49.

¹⁰⁴ "Siz evlerinizde okunan Allah'ın 'âyetlerini ve hikmeti' hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.", el-Ahzâb 33/34.

¹⁰⁵ Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'an" 33/5.

¹⁰⁶ Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 240.

¹⁰⁷ Müslim, "Hayz", 8.

¹⁰⁸ Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Mesâcid", 166.

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/144, 149.

namazlarında Mescid-i Aksâ'ya yöneldiği belirtilmemiştir.¹¹⁰ Burada hemen şunu belirtmekte fayda vardır ki bu mesele tartışmalıdır. Yani Kâbe'nin daha önceden de kible görevi gördüğü ileri sürülmüştür. Bu bağlamda bazılarına göre Hz Peygamber, Mekke'de nübüvvetin ilk yıllarında Kâbe'ye doğru namaz kılmış, daha sonra İsrâ suresiyle¹¹¹ (Mescidi Aksa'ya doğru namaz kılmaya başlamış olabilir. Fakat söz konusu ayetlerde açık bir emir görünmemektedir. Bu durum daha sonra Allah tarafından Cebrail'le beyan edilmiş olabilir.¹¹²

Öte yandan namazın nasıl kılınacağı, rekat sayıları, zekat verilecek mallar ve miktarları,¹¹³ hacın yapılışı ile ilgili bilgileri¹¹⁴ içeren herhangi bir vahyin inmediği, bu bilgilerin Cebrail (a.s.) tarafından Rasulullah'a haricen bildirildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Kurban ve Ramazan bayramlarının vacip olduğu Kur'an'da belirtilmediği halde, Hz Peygamber'in bu ibadetleri Allah'ın emrettiğini söylemesi de yine Kur'an dışında vahiy gönderildiğine delil olarak sunulmuştur.¹¹⁵ Bazı araştırmacılara göre bu ve benzeri olaylar, Cebrail'in Hz Peygamberin mualimi olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Cebrail sadece vahyi getiren bir postacı değil, aynı zamanda muallimdir. Bu anlamda Cebrail'in öğrettiği hususlar gayri metlûv vahiy olarak değerlendirilebilir.¹¹⁶ Necm Suresi'nde de Hz Peygamber'in hevâsından konuşmadığı, vahyin Cebrail tarafından kendisine öğretildiği, Allah'ın Cebrail aracılığı ile vahiy gönderdiği zikredilmektedir.¹¹⁷ Söz konusu ayetler de Cebrail'in muallim özelliğine dikkat çekmektedir.

Hz Peygamber'e Kur'an dışında vahiy gönderildiğini iddia edenlere göre bunun diğer bir delili "İsra ve miraç" olaylarıdır. Bazı hadislerle göre bu iki olay rüyada gerçekleşmiştir.¹¹⁸ İsrâ ve miraç olaylarının vukû bulduğuna dair Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla iştir, hakkıyla görendir."¹¹⁹ Söz konusu ayette geçen "âyetlerimiz" ibaresinin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Bu da vahyin "Kur'an dışı vahiy" yoluyla gerçekleştiği anlamına gelmektedir.¹²⁰ Nitekim Hz Peygamber'in vahiy almadan dinî meselelere ilişkin açıklama yapması mümkün görülmemiştir. Bu konuda Mu'tezile de aynı görüştedir. Onlara göre bu durum, yazma bilmeyen birini, yazmakla veya gaybdan haber vermekle mükellef kılmak anlamına gelmektedir¹²¹ ki bu akıl açısından mümkün değildir.

Bu konudaki başka bir delil de "Nâsih-Mensûh" meselesi ile ilgilidir. Söz konusu Sünnet'in Kur'an'ı nesh edebileceği âlimler tarafından kabul edilmiştir. Bu durumda, eğer Kur'an dışında vahiy gelmemiş olsaydı, Sünnet'in Kur'an ayetlerini nesh etmesi imkânsız

¹¹⁰ Malik b. Enes, *Muvatta*, "Kible, 7; Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", 2/12.

¹¹¹ el-İsrâ, 15/1-2."

¹¹² Yakup Bıykoğlu, "İslâm Öncesi Dinî-Kültürel Olguların Kiblenin Tahvili Hususuna Yansımaları ve Kible Ayetlerinin Sosyal-İçtimaî Boyutu", *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi = International Journal of Islamic* 6/1 (2020), 76-90.; Vezir Harman "Resûl ve Nebi Kavramları Çerçevesinde Peygamberliğin Dindeki Yeri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 70-73.

¹¹³ Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 242.

¹¹⁴ Ebû Davud, "Menâsik", 16; Tirmizî, "Hac", 14.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/169, 3/103, 178, 250; Ebû Davud, "Salât", 236.

¹¹⁶ Harman "Resûl ve Nebi Kavramları Çerçevesinde Peygamberliğin Dindeki Yeri", 70-73.

¹¹⁷ en-Necm, 53/3-10.

¹¹⁸ Buhârî, "Tevhîd", 37.

¹¹⁹ el-İsrâ, 17/1.

¹²⁰ Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 242.

¹²¹ Ebu'l-Hasen Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl*, thk. Dr. Mahmud Muhammed Kâsım (Kâhire: ts.), 15/290.; Yavuz (ed.), *Vahiy ve Peygamberlik*, 242.

olurdu. Zîra Hz Peygamber'in kendi içtihiyâyla Kur'an'dan bir ayeti nesh etmesi mümkün değildir.¹²² İbn Hazm (ö. 456/1064)¹²³ böyle bir neshin olabileceği kanaatini taşımaktadır.

Kur'an dışı vahyin vuku bulması ile ilgili ileri sürülen diğer bir argüman, Hz Peygamber'in, eşlerinden birine, başkalarına söylememek şartıyla bir sır bildirmesi, bu sırrın ifşa olmasından sonra ise, bu durumun Rasulullah'a bildirilmesi neticesinde, eşinin kendisinin nasıl haberdar olduğu konusundaki sorusu üzerine Hz Peygamber'in "bunu bana her şeyi bilen, her şeyden haberi olan yüce Allah bildirdi." cevabıdır. Nitekim bu konu Kur'an'da bildirilmemiş olmasına rağmen Hz Peygamber'in durumdan haberdar olması, Kur'an dışında da vahiy gelmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir.¹²⁴ Yine Rasulullah'ın, evlatlığı Zeyd'in eşi Zeynep'ten boşanacağını ve kendisi ile evleneceğini bildiği halde, kınanmamak için bu meseleyi gizli tutması¹²⁵ söz konusu iddiayı desteklemektedir. Nitekim Allah Rasulünün vahiy olmaksızın böyle bir konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir.

Hz Peygamber'in sözlerinin vahiy olduğunu ve kendi hevâsına göre konuşmadığını belirten ayet¹²⁶ de bu meseleye bir delil olarak telakki edilmiştir. Bu anlayış üzerinde en çok duran âlimlerden İmam Şafî (ö. 204/820) ve İbn Hazm, Allah tarafından emredilen ibadetlere ilişkin tafsilatlı bilginin Kur'an'da yer almadığı ve bu konunun anlaşılmasının ancak Sünnet ile olacağı kanaatini taşımışlardır.¹²⁷

Kur'an dışında vahyin imkânına dâir bazı hadis rivayetleri söz konusudur. Örneğin, "Size iki şey bırakıyorum, onlara temessük ettiğiniz sürece hak yoldan sapmazsınız: Allah'ın kitabı (Kur'an-ı Kerim) ve Sünnet."¹²⁸ hadisinde Sünnet'in, Kur'an'a denk bir konumda zikredildiği görülmektedir. Diğer bir rivayette ise "Şunu iyi biliniz ki bana Kur'an-ı Kerim ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir. Dikkat edin! Koltuğa tok bir şekilde oturan birinin size: 'Sadece şu Kur'an'a sarılın, onda bulduğunuz helali helal, haramı da haram kabul ediniz' diyeceği günler uzak değildir. Biliniz ki Rasulullah'ın haram kıldıkları da Allah'ın haram kıldıkları gibi haramdır."¹²⁹ buyurularak, Sünnet'in Kur'an karşısındaki konumu belirtilmiş ve söz konusu iki kaynak, eşdeğer olarak kabul edilmiştir. Hz Aişe'nin "Allah'ın benim hakkımda okunan vahiy göndereceğini zannetmiyorum. Ancak, Allah Rasulünün göreceği bir rüya ile temize çıkacağımı umuyorum"¹³⁰ anlamındaki sözü de bazılarının göre, Hz Peygamber'e Kur'an dışında bazı vahiylerin rüya yoluyla geldiğini ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi Kur'an dışında Hz Peygambere vahiy geldiğine ilişkin ileri sürülen birçok delil mevcuttur. Başta Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelimcileri olmak üzere birçok âlimin bu görüşte olduğu görülmektedir. Bu âlimlerin kullandıkları delillerin muteber olduğu ve dolayısıyla Kur'an dışı vahyin imkânı kabul edildiği takdirde, zihinlerde bazı soru işaretleri oluşmaktadır. Bu sorulardan bazıları şunlardır: Sünnet, bir bütün olarak vahiy ürünü müdür? Yoksa Sünnet'in sadece bir kısmı mı vahiy ürünüdür? Bu konuda bir ittifak söz konusu değildir. Sünnet'in bir bütün olarak vahiy ürünü olduğunu iddia edenler, bunun tıpkı Kur'an gibi Cebrail

¹²² Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 244.

¹²³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (Beyrut: 1983), 1: 477-483.

¹²⁴ et-Tahrîm, 66/3.

¹²⁵ el-Ahzâb, 33/37.

¹²⁶ en-Necm, 53/3-4.; Bahsi geçen ayet şöyledir: "O, nefis arzusu ile konuşmaz", en-Necm, 53/3-4.

¹²⁷ İbn Hazm, *İhkâm*, 1/110.

¹²⁸ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, "Kader", 3.

¹²⁹ Dârimî, "Mukaddime", 49; Ebû Davud, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 10; İbn Mâce, "Mukaddime", 2

¹³⁰ Buhârî, "Megâzi", 24, "Tevhîd", 25 ve 52, "Şehâdet", 15

(a.s.) tarafından Hz Peygamber'e vahyedildiğini ve Kur'an'ın açıklanmasında kullanıldığını savunmuşlardır.¹³¹

Öyleyse Sünnet'i kaynak olması açısından iki grupta incelemek gerekmektedir: Birincisi “vahiy kaynaklı Sünnet”, ikincisi ise Allah rasulünün içtihatlarından oluşan, “vahiy kaynaklı olmayan Sünnet”.¹³² Vahiy kaynaklı Sünnet, genellikle dinî konularda öne çıkıp, teşri'î bir oluşum arz etmektedir. Vahiy kaynaklı olmayan Sünnet ise daha ziyade yeme, içme, ticaret ve savaş taktiği gibi beşerî boyutlara ilişkin tecrübelerden yola çıkarak yapılan içtihatlarla ilgilidir.¹³³ Nitekim Hz Peygamber bu meseleyi, ağaçların aşılınması ile ilgili hadiste açık bir şekilde ortaya koymuştur. “Ben de sizin gibi bir insanım. Size din ile ilgili bir şey emrettiğim zaman onu hemen kabul edin. Ancak size dinî olmayan, dünya işleri ile ilgili bir şey emredersem ben de sizin gibi bir beşerim (hata yapabilirim).”¹³⁴ Diğer bir rivayete göre ise “Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz”¹³⁵ şeklindedir. Bu rivayetlerde Hz Peygamber'in bazen kendi içtihadını kullanarak karar verdiği görülmektedir.

İmam Şâfiî (öl. 204/819), İbn Hibbân (ö.354/965), İbn Hazm (ö. 456/1064), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Serahsî (ö. 483/1090), Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebû'l-Bekâ (ö. 1094/1683) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi âlimlere göre Sünnet'in gerek teşri'î gerekse beşerî yönü, vahiyden beslenmektedir.¹³⁶ Fakat Kur'an'a bakıldığında Hz. Peygamber'in fiillerinin mutlak anlamda bu şekilde gerçekleşmediği görülebilir. Münafıkların başı Abdullah b. Selûl'ün ölümü üzerine Hz Peygamber'in onun cenaze namazını kılmak istemesi üzerine, ilahi uyarı ile bunun men edilmesi¹³⁷ ve savaşa katılmak istemeyen münafıklara bu konuda Hz Peygamber'in izin vermesi üzerine yine Allah tarafından bu kararın isabetsiz olduğunun belirtilmesi,¹³⁸ Hz Peygamber'in hem dinî hem de beşerî konuda içtihat ettiğini göstermektedir.

Özetle, Kur'an dışında vahyin olup olmadığına ilişkin fikir beyan edenlerin düşünceleri hakkında net bir hüküm vermek oldukça zordur. Diğer bir deyişle kimin haklı olduğuna karar vermek kolay değildir. Çünkü her iki grup da düşüncelerini ayet ve hadislerle temellendirme yoluna gitmiştir. Kur'an'da ibadetler ayrıntılı bir şekilde izah edilmemiştir. Örneğin namazların kaç rekât olduğu bilgisi Kur'an'da yoktur. Müslümanların Allah'ın gönderdiği emir ve yasakları yaşayabilmeleri için peygamberin söz ve davranışları son derece önem arz etmektedir. Fakat Kur'an'da bulunmayan bu sözlerin kaynağı meselesi zihinleri meşgul etmiştir. Zira bu sözlerin kaynağı Allah ise, neden Kur'an'da yer almamıştır? Yok, peygamberin kendi düşüncesiye, buna vahiy denilebilir mi? Bu sorulara cevap bulabilmek için sünnetin iki cihette düşünülmesi gerekir. Sünnet'i “vahiy kaynaklı sünnet” ve “vahiy kaynaklı olmayan sünnet” şeklinde ikiye ayırıp incelemek, meseleye açıklık getirecektir. Çünkü vahiy kaynaklı sünnette, Allah'ın peygambere haricen (Kur'an dışında) gönderdiği haberler söz konusudur. Dolayısıyla bunlar vahiy kaynaklıdır. Öte yandan ictimâî hayata ilişkin söz ve uygulamalar, daha çok peygamberin kendi içtihadı ile ortaya çıktığından, bunların tamamının vahiy kökenli olduğunu

¹³¹ Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 49.

¹³² Yavuz, *Vahiy ve Peygamberlik*, 242-244.; Akçaoğlu, *Hz Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, 131-132.

¹³³ Aktepe, *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*, 49.

¹³⁴ Müslim, “Fedail”, 38; İbn Mâce, “Rühûn”, 15.

¹³⁵ Müslim, “Fedail”, 38.

¹³⁶ Akçaoğlu, *Hz Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, 109-135.

¹³⁷ et-Tevbe, 9/84.

¹³⁸ et-Tevbe, 9/43.

söylemek isabetli bir tutum olmasa gerektir. Öte yandan Hz Peygamber'in vahye dayalı dinî meselelerde içtihat ettiği söylenebilir. Söz konusu içtihat, Allah'ın iradesiyle çelişirse vahiyle uyarılmış, uyarılmadığı konular ise ilahi tasdikten geçmiş demektir.

Sonuç

İslâm düşüncesinde vahiy denilince akla peygamber gelmektedir. Her ne kadar arıya, gökyüzüne ve yeryüzüne vahyedildiği Kur'an'da geçse de bu vahiy, peygamberlere gönderilen vahiyler türünden değildir. Bazılarına göre peygamber dışındaki insanların da vahiy alması mümkündür. Fakat bu düşünce, sistemsal bir takım problemleri beraberinde getireceği gibi, pratik hayatta da bir fayda sağlamayacaktır. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki peygamberler dışındaki bazı insanlara ilham gelmesi mümkündür. Fakat bunu vahiy şeklinde telakki etmek isabetsiz bir tutumdur. Çünkü vahiy, peygamberlere özel bir durumdur. Bununla beraber peygamberlerin de ilham almaları mümkündür. Fakat onlara gelen ilham vahiy türündendir. Sıradan bir insanın gördüğü rüya ile peygamberin gördüğü rüya (Sâdık Rüya) arasında, kesin bilgi ifade etmesi açısından büyük bir fark olması gibi, peygambere gelen ilham ile diğer insanlara gelen ilham arasında da fark vardır. Peygambere gelen ilham kesin bilgi ifade ederken, sıradan insanlara gelen ilhamda böyle bir durum söz konusu değildir. Sıradan insanların vahiy alabileceği düşüncesi, sosyal hayatta kendini peygamber olarak kabul eden ve ettiren bazı kimselerin, bu yolla Müslümanların dinî duygularını suiistimal etmesine kapı aralaması anlamına gelmektedir.

İslâm inancında Kur'an-ı Kerim dışında herhangi bir vahyin Hz Peygamber'e gönderilip gönderilmediği meselesi gündemi tarih boyunca meşgul etmiştir. Hz Peygamber'in Kur'an vahyini alırken uyuklaması, bir noktaya odaklanması ve hava soğuk olmasına rağmen terlemesi gibi yaşanan durumlar, Kur'an vahyinin kendine özgü bir karakteri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca "arza-ı âhire" örneğinden anlaşıldığı kadarıyla, İlahî irade, Kur'an lafzı ile diğer sözlerin karışması ihtimaline karşılık bir takım tedbirler almıştır. Hz Peygamber de bu doğrultuda hareket ederek, kendi sözleri ile Kur'an lafzının karışmaması için gerekli önlemleri almıştır.

İbn Abbas ve İbn Batta'nın Kur'an dışında vahiy olmadığını ileri sürdüğü bilinmektedir. Öte yandan Hz Ali, kısmen bunlara katılmakla birlikte, bir takım konuların Kur'an dışı vahiyle geldiğini belirtmiştir. Yani ona göre Hz Peygamber'e Kur'an dışında vahiy az da olsa gelmiştir. Bunlar dışında "Kur'âniyyûn" olarak nitelendirilen zümrenin de Kur'an dışı vahiy mümkün görmediği müşahade edilmektedir. Fakat bu grup ayrıca Sünnet'i de inkâr etmektedir. Dolayısıyla Kur'âniyyûn ile bahsi geçen diğer şahısları aynı kefeye koymak mümkün değildir. Zira Kur'an dışında vahiy gelmediğini söylemek ayrı, bu düşünce ile birlikte Sünnet'i inkâr etmek apayrı bir durumdur.

Başta Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları olmak üzere, İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu Kur'an dışında vahiy mümkün görmüştür. Cüveynî'nin de belirttiği gibi, onlar vahiy, okunan ve okunmayan vahiy olarak iki kısımda kabul etmiştir. Burada okunan vahiy, Kur'an; okunmayan vahiy ise Sünnet olarak telakki edilmiştir. Bu grupta olanlara göre Sünnet olmadan Kur'an'ın tam anlaşılması söz konusu değildir. Çünkü Kur'an'ın açıklayıcısı konumunda olan bazı sünnet uygulamaları vardır. Örneğin namazın nasıl, kaç rekat vb. kılınacağı Kur'an'da geçmemektedir. Bunlara ilişkin bilgileri Hz Peygamber'in sünnetinden bilmekteyiz. Bu durumda akıllara şöyle bir soru gelmektedir: Kur'an'ın açıklayıcısı konumundaki bu ve benzeri bilgiler, Hz Peygamber'in kendi içtihadı ile mi yoksa Allah'ın bildirmesi ile mi bilinmektedir? Burada sünneti iki açıdan ele almak gerekmektedir. Bunlardan

birincisi Teşriî Sünnet'tir ki bunun vahiy kaynaklı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Teşriî Sünnet, Allah'ın Kur'an dışında gönderdiği dinî içerikli emir ve yasakları ihtiva etmektedir. Diğerisi ise İctimâî Sünnettir. Bu daha çok Hz Peygamber'in sosyal hayata ilişkin söz ve uygulamalarını içermektedir. Fakat İctimâî Sünnet'in hepsi vahiy kapsamında değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte birçok âlim, gerek Teşriî Sünnet'in, gerekse İctimâî Sünnet'in vahiy kökenli olduğunu öne sürmüştür. Fakat İbn Selûl'ün cenaze namazının kılınıp kılınmaması ve savaşa katılmak istemeyen münafıklara Hz Peygamber'in izin vermesi olayları gibi örneklerden yola çıkarak, Hz Peygamber'in teşriî ve ictimâî konularda içtihat ettiği söylenebilir. Söz konusu içtihat, Allah'ın iradesiyle çelişirse vahiyle uyarılmış, uyarılmadığı konular ise ilahi tasdikten geçmiş demektir.

Kaynakça/References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: 1405/1985.
- Akcaoglu, Faik. *Hız Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Aktepe, Orhan. *Peygamberliğin Hz Muhammed (s.a.v.) ile Sona Ermesi*. Erzincan: Doğu Yayınları, 2000.
- Aydın, Zeynel Abidin. "Hz Peygamber'in Ümmiliği Meselesi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2012), 287-307.
- Barışık, Abdülhamid. "Kur'âniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26, 428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Barlak, Muzaffer. *Bir Kelam Problemi olarak Nübüvvet (Bâkillânî ve Kâdî Abdulcabbâr Örneği)*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Baysal, Erkan. "Muhammed Âbid el-Câbirî'de Nübüvvetin İspatı, İ'caz ve Ümmîlik". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016/2), 123-156.
- Bıykoğlu, Yakup. "İslâm Öncesi Dinî-Kültürel Olguların Kiblenin Tahvili Hususuna Yansımaları ve Kible Ayetlerinin Sosyal-İctimâî Boyutu". *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi = International Journal of Islamic Studies*, 6/1 (2020), 70-97.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2002.
- Cevâdî, Muhsin. *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Mu'cemü't-Ta'rifâ*. thk. Muhammed Sıddık Minşevî. Kâhire: Dâru'l-Fazile Neşriyat, t.y.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. thk. Ahmed Zemrilî, Hâlid Âlimî. 1. Basım, 1407.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 7. Basım, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Draz, Muhammed. *En Mühim Mesaj Kur'an*. çev. Suat Yıldırım. Ankara: 1985.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş-as b. İshak. *es-Sünen*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1998.

- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *el-Udde fî Usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübarekî. Riyad 1414/1993.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Gümüş, Süleyman. *Güvenlik Toplumunda Dindarlık ve Din Eğitimi: Soybilimsel Bir Analiz*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Harman, Vezir. "Resûl ve Nebi Kavramları Çerçevesinde Peygamberliğin Dindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2014), 45-78.
- Harman, Vezir. "Yedi Harf Bağlamında Kur'an'ın, Resulullah döneminde kitaplaştırılması Meselesi". *Diyanet İlmî Dergi*, 53/3 (Temmuz, Ağustos, Eylül 2017). 73-102.
- Hatipoğlu, Nihat. "Hz.Peygamber (s.a.v.)'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir Alan Taraması" (Tahlil ve Eleştiri). *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (1998). 273-295.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, 1.Cilt. Beyrut: 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Sîretü'n-Nebî*. ta'lik. M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, t.y.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*. trc. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuvâd Abdalbâkî. Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, t.y.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrremi. *Lisânü'l-Arab*, Kahire, t.y.
- İsfahânî, Râğîb. *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrut: Dârü'l-Marife Neşriyat, t.y.
- Kâdî Abdulcabbâr, Ebu'l-Hasen. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd-i ve'l-Adl*. thk. Dr. Mahmud Muhammed Kâsım. Cilt: 15. Kâhire: ts.
- Kâdî Abdulcabbâr, Ebu'l-Hasen. *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metâin*. Beyrut: Dâru'n-Nuhdeti'l-Hadisiyye, t.y.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu". *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)* 7/2, (2010), 141-171.
- Karadeniz, Osman. "Nübüvvet ve Vahiy". *Kelâm El kitabı*, Editör: Şaban Ali Düzgün, 333-359. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Keleş, Ahmet. "Sünnet Vahiy İlişkisi". *Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 151-194.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslâm Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: 1993.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. Kâhire: Dâru'riyâzi't-teras, 1988.

- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2005.
- Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk ve tlk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûcî, İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 1998.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddin *Tefsîr-i Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb*, thk. İmâd Zekî el-Bârûdî. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.
- Rızâ, Muhammed Reşîd, *el-Vahyu'l-Muhammedî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 8. Basım, 1971.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut:1401.
- Subhî, İbrahim es-Sâlih. *Mebâhisü fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-ilmi'l-mileyeyn, 7. Basım, 1972.
- Şafîî, Ebû Abdilleh İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. t.y.
- Taftazânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 1999.
- Topaloğlu Bekir-Çelebi İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Topaloğlu, Bekir - Yavuz, Y. Şevki - Çelebi, İlyas. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Turan, Abdülbâki. "Arza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki (ed). *Vahiy ve Peygamberlik*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul. TDV Yayınları, 2012.
- Zekeriyya, Huseyn Ahmed b.Fâris. *Mu'cemü'l-Mekâyîsi'l-Luğa*. thk. Abdullâm Muhammed Harun. Dâru'l-Fikr Neşr, ty.
- Zemahşerî, Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-Belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Zemahşerî, Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.